

Viktors Makarovs – Baltijas foruma pētnieks

Uz zināšanām balstīta labklājības sabiedrība: alternatīva attīstības stratēģija Latvijai?

Eiropas dubultais izaicinājums

Šīs konferences tēma ir eiropēiskās vērtības. Jau gadiem ilgi notiek diskusija par to, vai pastāv kādas specifiskas eiropēiskas vērtības un vai eksistē īpašais eiropēiskais ceļš. Taču šis jautājums par Eiropas ekskluzivitāti kļūst īpaši aktuāls šajos laikos, kad Eiropa meklē vai cenšas radīt, īpašu eiropēisku identitāti, kas mums liktu sevi uztvert ne tikai kā latviešus, britus vai krievus, bet arī kā eiropiešus. Šīs pūles patlaban var izskatīties neveiksmīgas. Eiropēizācijas kļūmes un trūkumi ir acīmredzami. Un tomēr šis process virzās uz priekšu un ir kaut kas jauns, jo tas piedāvā mums definēt identitāti nevis ar robežlīniju palīdzību, bet ar pozitīvu saturu: kādi mēs esam, kādas ir mūsu vērtības un mūsu mērķi? Taču vienlaikus ar identitātes izaicinājumu Eiropa ir arī cita izaicinājuma priekšā: kā saglabāt un stiprināt Eiropas unikālo ekonomisko labklājību, nodrošināt ekonomisko izaugsmi? Pastāv cieša saistība starp šiem diviem izaicinājumiem. Izrādās, ka mūsu ekonomiskās izaugsmes perspektīvas ir saistītas ar to, kas un kādi mēs vēlamies būt. Šodien apzināties, ka ekonomiskā izaugsme pati par sevi negarantē cilvēka cienīgu sabiedrību, kurā būtu prieks dzīvot, materiālā labklājība pati par sevi nepadara mūsu dzīvi jēgpilnu. Līdz ar to, humānās un pozitīvās vērtības ir tukšas, ja sabiedrības sociālekonomiskais stāvoklis neļauj rast resursus šo vērtību realizācijai.

Eiropas Savienības atbilde uz šo dubulto izaicinājumu ir Lisabonas stratēģija, kura iezīmē ceļu uz ekonomisko izaugsmi par labu sabiedrībai.

Kāpēc tika uzsākts šis projekts?

Šis dubultais izaicinājums ir pilnā mērā attiecināms arī uz Latviju. Tāpēc pagājušajā gadā Baltijas forums sāka projektu «Uz zināšanām balstīta labklājības sabiedrība: alternatīva Latvijas attīstības stratēģija». Tā mērķis ir izstrādāt un apspriest alternatīvas, uz nākotni orientētas Latvijas sociāli ekonomiskās attīstības stratēģijas iespējas un nepieciešamību, pamatot principus, uz kuriem jābalsta tālākā sabiedrības attīstība. Protams, mūsu mērķis ir nevis padarīt vairāku ministriju un komisiju darbu, nosakot, kas un kā jādara, bet iezīmēt vērtības un principus, uz kuriem jābalsta attīstība, tātad, kādai jābūt šādai stratēģijai. Kā nevalstiska organizācija, mēs varam atļauties to, ko nevar atļauties valsts institūcijas: skatīt jautājumu politiskajā perspektīvā.

Pirmkārt, Latvijas sabiedrībai pietrūkst gan diskusiju, gan jaunu ideju par nākotni. Nepieciešamas jaunas idejas un pārdomas par to, kā reaģēt uz šodienas problēmām un, vēl svarīgāk: kā sagatavoties nākotnes izaicinājumiem. Visai sabiedrībai (ne tikai valstij) ir vajadzīga stratēģija: ko mēs vēlamies, kādas ir mūsu prioritātes ierobežoto resursu situācijā, uz kādu vērtību pamata mēs izvēlamies prioritātes, uz kādiem principiem balstās mūsu rīcība. Kas ir iespējams tagad, kas būs iespējams rīt, kas nebūs iespējams nekad?

Otrkārt, neatkarīgi no tā, kāda attīstības stratēģija tiek izraudzīta, tagadējām un nākamajām paaudzēm Latvijā tā jāuzlūko kā pareiza un pamatota izvēle, jo tām būs jādzīvo ar šo izvēli.

Treškārt, starp Latvijas sabiedrību un politiķiem pastāv liela neuzticība un atsvešināšanās, kas lielā mērā radusies etnisko un valodu jautājumu spriedzes dēļ. Atklāta, konstruktīva, pragmatiska, uz nākotni orientēta politiskā diskusija varētu nogludināt šo bīstamo spriedzi un veicināt kopīgas identitātes un uzticēšanās veidošanos.

Trīs nākotnes izaicinājumi Latvijai

Latvijas spēja sasniegt ilgtspējīgu, sociālekonomisku attīstību nākotnē būs atkarīga no tā, kā sabiedrība atbildēs uz trīs izaicinājumiem: uz zināšanām balstīta ekonomika, globalizācija un individualizācija.

Uz zināšanām balstīta ekonomika var izklausīties pēc pozitīva lozunga, taču būtībā tas ir zirgs, kuru vai nu mēs apsegosim, vai nu tas mūs iemīdīs zemē. Šādā ekonomikā zināšanas un informācija ir galvenie ražošanas līdzekļi. Ilgtermiņā ekonomikas konkurētspējai būtiskākās ir nevis iekārtas, bet

gan zināšanas, nevis īpašas kvalifikācijas, bet gan spējas apgūt jaunas kvalifikācijas visa mūža garumā. Nepietiks ar izcilības salīdzinām, ja tās atrodas ignorances jūrā. Nākotnes ekonomika balstās ne tikai uz izglītotiem zināšanu sniedzējiem, bet arī uz izglītotiem patērētājiem. Uz zināšanām balstītajā ekonomikā labi jutīsies tikai uz zināšanām balstīta sabiedrība, kura pieļauj apjomīgas un visu sabiedrību ietverošas investīcijas cilvēkresursos (cilvēkkapitālā), īpaši jau zināšanās un izglītībā.

Globalizācija ir jau kļuvusi par mūsu objektīvo realitāti, taču nepastāv sabiedriskajā apziņā. Šodien Latvija ir juridiski suverēna valsts, taču Latvijas nākotne ir atkarīga no ārpus Latvijas notiekošajiem procesiem un aktieriem. Tas nebūt nenozīmē, ka Latvijai vairs nav vajadzīga valsts, demokrātiska pārvalde un efektīva valdība. Tieši otrādi: tikai rīcībšpējīga sabiedrība un efektīva valsts spēs nodrošināt Latvijas interešu aizstāvību mainīgajā situācijā, izvairīties no riskiem un izmantot iespējas.

Individualizācija atspoguļo paradoksālu sociālo fenomenu. Cilvēks kļūst brīvs, patstāvīgi definē savas vērtības un dzīves prioritātes un rīkojas atbilstoši tām. Ierastās kolektīvās identitātes tiek apšaubītas, indivīda lojalitāte tām vairs nav neapšaubāma. Taču tieši jaunie izaicinājumi sabiedrībai pieprasa sadarbību starp indivīdiem, abpusējo atzīšanu un augstu uzticēšanās pakāpi. Bez tā nav iedomājamas ne efektīva ekonomika, ne ilgtspējīga sabiedrība. Tāpat izaicinājums ir rādīt to jauno solidaritāti – solidaritāti starp brīvajiem indivīdiem.

Pienācis laiks pievērst uzmanību izaugsmes kvalitātei

Vai Latvijas pašreizējais attīstības virziens atspoguļo šos izaicinājumus? Domāju, ka nē. Pēdējo gadu ekonomiskā pāreja uz tirgus ekonomiku un tās izaugsme ir priekšnoteikums nākotnes labklājībai. Taču ekonomiskie panākumi nav ilgtspējīgi, tie nerada labāku sabiedrību, jo līdz ar ekonomisko augšupeju dilst sociālās infrastruktūras, mazinās cilvēkkapitāls, sabiedrībā krītās uzticēšanās un demokrātiskās identitātes. Sociālās problēmas un sociālā noslāņošanās Latvijā ir kļuvuši par šķērslī tālākajai ekonomiskajai izaugsmei. Ir pienācis laiks parūpēties par izaugsmes kvalitāti.

Tam ir vajadzīgs sociālekonomiskais modelis, kas paredz vairāk nekā IKP pieauguma procentus. Vai šāds modelis vispār pastāv? Un vai šāds modelis būtu piemērojams Latvijai? Mūsu atbilde uz abiem jautājumiem – jā. Šī modeļa nosaukums ir labklājības valsts.

Kāda labklājības valsts?

Pretēji sabiedrības uztverei, šobrīd katra attīstīta valsts (un nevis tikai Ziemeļvalstis) ir labklājības valsts, lai gan labklājības sistēmas ir atšķirīgas. Citiem vārdiem sakot, jebkura sociālekonomiskā izvēle Latvijai nozīmēs labklājības sistēmas, gan labklājības valsts radīšanu. Tāpat būtībā jāņem vērš, vai ir jāveido labklājības valsts, bet gan par to, kāda labklājības sistēma Latvijai ir vispiemērotākā.

Ziemeļvalstu labklājības modeļi.

Jāpiemin, ka tieši šīs valstis stabili atrodas konkurētspējīgo ekonomiku reitingu topā. Iemesls acīmredzot ir tas, ka sociālā izlīdzināšanās un drošība rada sociālos, politiskos un ekonomiskos priekšnoteikumus ekonomikas izaugsmei un padara ekonomiku efektīvu, tādējādi novirzot investīcijas uz labklājību.

Labklājības ekonomikas pamatā ir efektīva cilvēkresursu izmantošana, investējot sociālajā infrastruktūrā un cilvēkkapitālā. Šīs investīcijas attaisnojas un ir nepieciešamas uz zināšanām balstītā ekonomikā. Augstie sociālie standarti pieprasa pēc iespējas pilnīgāku nodarbināšanu, divu trešdaļu sabiedrības novēršanu. Šāda ekonomika pieprasa un arī padara iespējamu ilgu darba mūžu (tāpēc ir izdevīgas sabiedriskās investīcijas piemēram, veselības aprūpē). Labklājības koncepcijas doma ir vienkārša: sociālais taisnīgums un investīcijas cilvēkkapitālā ir ekonomiskās izaugsmes priekšnosacījums.

Pastāv uzskats, ka labklājības valsts galvena pazīme un galvenais mērķis ir ļaut pēc iespējas lielākam cilvēku skaitam strādāt pēc iespējas mazāk. Taču patiesībā ir tieši otrādi: modernā

labklājības valsts (Ziemeļvalstu) ir vērsta uz ietverošas sabiedrības veidošanu un balstās uz šādiem principiem:

- Ar nodokļiem finansētas universālas un vienādas sociālās garantijas VISIEM
- Aktīva nodarbinātības veicināšana, nevis atpirkšanās no „vājām” grupām un neveiksmīgajiem indivīdiem
- Maksimāla zināšanu, izglītības un informācijas pieejamība VISIEM –cilvēks ir galvenais investīciju objekts
- Tātad, investīcijas VISĀ sabiedrībā. Nevis “izcilības saliņas ignorances jūrā”.

Stratēģija sākas ar vērtībām

Kā jau teicu, sociāli ekonomiskā attīstība ir vērtību realizācijas priekšnoteikums. Taču sociāli ekonomiskās attīstības prioritātes ir atkarīgas no vērtībām un pamatprincipiem. Kādas ir šīs vērtības un pamatprincipi? Šie principi nav kaut kas jauns, drīzāk kaut kas aizmirsts un nepopulārs. Tiem ir vajadzīga jauna interpretācija:

- **Brīvība** – arī no nelabvēlīgas sociālās vides
- **Vienlīdzība** – iekļaušana sabiedrībā
- **Solidaritāte** – sociālā apdrošināšana indivīdiem
- **Pilsonība** – arī sociālā pilsonība

Labklājība un inovācijas

Dažādo Skandināvijas labklājības valstu modeļu vidū Somijai ir visjaunākais un arī visvairāk uz nākotni orientētais modelis, kura uzmanības centrā ir 21. gadsimta raksturīgākās iezīmes — informācija un sadarbības tīkli. Tas pierāda, ka labklājības modelis ir savienojams ar inovācijām, ar informācijas sabiedrības veidošanos un ar jaunu, dinamisku, konkurētspējīgu ekonomiku. Kā Kastels (Castells) un Himanens (Himanen) pauž savā diskusijā par Somijas modeli, tas ir „izšķirošais faktors šādas jaunas ekonomikas izaugsmei uz stabiliem pamatiem. Tiek nodrošināti cilvēkresursi, lai panāktu darba ražīgumu, kas nepieciešams informācijas attīstības modelim, un radīta institucionāla un sociāla stabilitāte, mazinot zaudējumus ekonomikai un cilvēkiem potenciālu smagu krīžu laikā”.

Labklājība un valsts

Valsts ir labklājības modeļa svarīgākais elements, tā pilda vairākas funkcijas:

- Aktīva inovatīvas ekonomikas stimulēšana
- Resursu pārdale, lai nodrošinātu sociālo taisnīgumu
- Sociālās investīcijas un sociālās infrastruktūras uzturēšana
- Kolektīvā apdrošināšana
- Visaptverošs pilsonības garants

Vai tas ir iespējams?

Saskaņā ar mūsu datiem, vairums Latvijas iedzīvotāju priekšroku dod «skandināvu» modelim salīdzinājumā ar «amerikāņu» modeli. Tas norāda, ka ideju par labklājības valsti var radīt diskusiju gaitā, izskaužot ierasto populismu, izdalot „ubago dāvanas”. Izvēloties nākotnes stratēģiju, jāņem vērā, ka Latvija ir nabadzīgāko ES valstu vidū, kā arī tas, ka resursi, kurus tūlīt nepieciešams investēt izvēlētajā modelī, ir ierobežoti. No otras puses, šie ierobežojumi nedrīkstētu kalpot par attaisnojumu, lai noraidītu stratēģisku pieeju valsts sociāli ekonomiskajai attīstībai.

Lai diskusija būtu veiksmīga, jāizdala un attiecīgi jārisina divas atsevišķas jautājumu grupas. Pirmkārt, jāieskicē optimālā sociālekonomiskā stratēģija. Kādi ir tās mērķi, kādām jābūt prioritātēm, investējot sociālajā infrastruktūrā un cilvēkresursos? Kur pastāv nepieciešamība pēc aktīvākas valsts iesaistīšanās sociālā investora lomā? Kādi ir sabiedriskie un politiskie priekšnosacījumi, lai darbotos valsts investīcijas? Tad jānoskaidro, kādi resursi ir pieejami šādas stratēģijas īstenošanai Latvijā īstermiņa un ilgtermiņa laika posmiem. Kādus resursus varētu saņemt no ES un kādus varētu radīt papildus? Kāda būtu sabiedrības resursu pārorientēšana, un cik lielā mērā, un ar kādiem nosacījumiem, šādu pārorientēšanu atbalsta Latvijas iedzīvotāji?

Alternatīva alternatīvai?

Šādas stratēģijas principi var šķist skaitli bet nerasniedzami, taču kādas ir alternatīvas?

Sociālais dempings, t.i. centieni globālo ekonomisko konkurenci izturēt, samazinot minimālās cenas uz darbaspēku

Sociālais darvinisms un „spējīgākā izdzīvošanas” ideoloģija

Kvaziliberālā domāšana kas neredz kvalitatīvo atšķirību starp jebkādu tirgus ekonomiku un moderno dzīvotspējīgo kapitālismu, t.i. priekšstats par to, ka optimālā ekonomika radīsies pati par sevi

Naudas un līdzekļu tērēšana „prestīžajiem” projektiem un populistiskajiem mērķiem

Eiropas un Latvijas ceļš uz nakti

Latvijas nākotnes vīzijas meklējumi ir cieši saistīti ar Eiropā notiekošajiem procesiem. Lisabonas process joprojām vēl paliek nepazīstams vai arī tiek uztverts ar lielu skepsi Latvijā, taču tas vai kāds cits process kas varetu nākt tā vietā, kļūs par ietvaru un kontekstu domāšanai un rīcībai nacionālajā līmenī. Tomēr būtu labāk, ja Latvijas sabiedrība būtu ne Briseles direktīvu izpildītāja un vasale, bet aktīvi veidotu savu nākotni eiropeskajā kontekstā.

Sabiedrība, kurā konkurētspējīga tirgus ekonomika ir nevis pašmērķis, bet līdzeklis cilvēka cienīgo dzīves apstākļu sasniegšanai; sabiedrība, kura padara brīvību patiešām universālu, nodrošinot katram tās realizācijai nepieciešamus resursus; sabiedrība, kurā brīvi indivīdi lieto šo brīvību sadarbojoties viens ar otru un tādējādi ļauj viens otram pilnīgāk realizēt savu radošo potenciālu; sabiedrība, kur demokrātijas galvenais pamatojums ir cieņa pret cilvēku. Kādas lai nebūtu individuālās vai nacionālās īpašības, šīs varētu būt tās vērtības kuras varētu vienot gan Latviju, gan visus eiropiešus. Tas būtu eiropeskais ceļš, un tas būtu arī Latvijas ceļš uz Eiropu.